

תוכן העניינים

1	הקדמה / יעקב גולומב
5	המכתבים
203	מבחר רשימות ביקורת
255	אחרית דבר: ערירותו הקיומית של ברונו שולץ / יעקב גולומב
273	מפתחות: שמות אישים ומקומות

הקדמה

כפי ששירים הם צוהר לנפש המאפשר הצצה לעלטות הזהות וטלטוליה, כך גם מכתבים אישיים יכולים לשמש דרך אמינה לרדת אל תחתיות נפשו של הכותב אותם, שהרי אין הוא חושש כי יתפרסמו בציבור. העדר מגבלה זו הופך חלק ממכתבים אלה לביטויים ספונטניים של חיפושי הכותב אחר משמעות, פדות וזהות. אצל ברוננו שולץ (1892–1942), מן הרגשיים שבסופרים האירופאים-היהודים והמיוסרים שבהם – על אחת כמה וכמה. במכתביו האישיים מביע שולץ את מחשבותיו האמיתיות והכמוסות ביותר, והוא עושה זאת במישרין, באופן נוקב וללא העמדות הפנים המקובלות.

מכתבי שולץ אל ידידיו וידידותיו היו עורק חיים חיוני שחיבר אותו אל העולם התרבותי והספרותי של פולין שבין שתי מלחמות העולם והעניק לו פתח מילוט מסוים מעיירתו הפרובינציאלית בשוליה הדרום-מזרחיים של פולין באותן שנים. ללא החמצן שנשאה התכתבות זו היה בוודאי נחנק בעיירתו הגליציאנית, דרוהוביץ', שלא יכול היה להתגורר בה אך גם לא להיחלץ ממנה.

קריאה במכתבים אלה מאפשרת לנו להציץ מקרוב באישיותו החיישנית, הממעטה בערך עצמה, של גאון הפרוזה הפולני-היהודי הזה. עיקר כתביו של שולץ כבר ראו אור בתרגום לעברית: **חנויות קינמון / בית המרפא בסימן שעון החול** ראה אור לראשונה ב-1978 בתרגום אורי אורלב, רחל קליימן ויורם ברונובסקי (שוקן), ובתרגום חדש של מירי פז ב-2018 (הקיבוץ המאוחד/ספרי סימן קריאה). המכתבים, המתפרסמים כאן לראשונה בתרגומה לעברית של מרים בורנשטיין, מאפשרים לנו להכיר את האקלים האינטלקטואלי-הספרותי ששרר אז בפולין ואת מערכת היחסים הסבוכה בין סופריה הגדולים, וביניהם הרבה "יהודי שוליים" פולנים. ללא לאות הם עמלו למען תפארתה של התרבות הפולנית בין שתי המלחמות הגדולות.

התרגום הנוכחי מבוסס על ההוצאה המדעית המוסמכת של מכתבי ברוננו שולץ, *Księga listów* (ספר מכתבים) שליקט וערך יז'י פיצובסקי (Ficowski) כחלק מאסופת כתביו. בדומה למקור הפולני, המכתבים מקובצים לקבוצות הנמענים השונים ואינם מופיעים באופן כרונולוגי. סידור זה מאפשר לעקוב מקרוב אחר התפתחות יחסיו של שולץ עם המקורבים אליו ועם מוקיריו השונים.

מאות, אם לא יותר, ממכתביו של שולץ הושמדו יחד עם בעליהם בשואה. לכן, לצערנו, אין בידינו להביא להלן את מלוא ההתכתבות של שולץ. מדובר כאן לא רק בנמענים היהודים אלא גם בפולנים לא יהודים כמו הסופרת זופיה נלקובסקה, שמכתביו המרובים של שולץ אליה נשרפו במרד הפולני בוורשה ב-1944. יש גם מכתבים שלא עלה בידי העורכים לאתר, כמו מכתביו של שולץ אל תומס מאן.

המכתבים מאירים את השקפת עולמו של ברוננו שולץ ואת נסיבות קיומו. לכן החלטנו לא להכניס לקובץ זה את המכתבים הרשמיים יותר, שבהם הוא פונה לשלטונות פולין ולמשרד החינוך בבקשות שונות לחופשות, העלאת משכורת וכו'. עם זאת, נשמר כאן המספור של המכתבים במהדורה הפולנית וסדר הופעתם. חלק מהערות השוליים נסמכות על המהדורה הפולנית, והן משרטטות את פרופיל הנמענים ומנגישות את יפעת כתביו. הוסיף אותן העורך המדעי של המהדורה העברית. שמות המקומות מופיעים כאן בצורתם הפולנית, כפי שרווחו בעת שגליציה המזרחית (ובתוכה דרוהוביץ') הייתה חלק מפולין. שמם העכשווי, באוקראינית, מופיע במפתח השמות.

מטבע הדברים, התרבות הפולנית התהוותה בערים גדולות, בעיקר בוורשה ובקרקוב. לא תמיד מכתביו הייחודים של שולץ הצליחו לכונן יחסי ידידות, אך תמיד הם העניקו לו את ההרגשה הברוכה שאינו מנותק כל כך מן החוגים הספרותיים. בין השאר נמשך לקבוצת הסופרים והמשוררים הפולנים המודרניים החשובה "סקמנדר" (Skamander), שהוציאה לאור כתב עת ספרותי רב השפעה בשם זה. בראש קבוצה זו עמד המשורר הפולני-היהודי הבולט ביותר של פולין במאה העשרים: יוליאן טובים, שיחסו אל יהדותו היה בעייתי למדי ומורכב למדי. גם הצורך הנואש של שולץ לקבל הכרה ציבורית, ובעיקר מעמד של מכובדות חברתית, מהדהד במכתבים רבים, כשם שעוברת

בהם תחושה של בדידות ותלישות קיומית. פער אקזיסטנציאליסטי זה בין הערגה לחברות ולשייכות לבין ההישגים הדלים בתחום זה מעורר בקוראים צער ואי-נוחות. שולץ נהג בתובענות רגשית שהתחננה לכל תשומת לב והתייחסות. בכך יכלו לעמוד רק אחדים מידידיו. "זכרו אותי!" הייתה בקשתו החוזרת ונשנית. האם הרגשת הקץ תרמה לכך? במכתב 63 לסופר סטניסלב איגנצ'י ויטקביץ' (מחורף 1935) כותב שולץ: "באיזושהי צורה ה'סיפורים' הם אמיתיים, הם מייצגים את צורת החיים שלי, את הגורל הייחודי שלי. מה שמתווה את הגורל הזה הוא בדידות עמוקה, ניתוק מענייני דיומא". ההוגה והמבקר הצרפתי מוריס בלאנשו קבע כי "יצירה טובה מספרת על היווצרותה". אפיון זה חל יפה על יצירתו של שולץ, אשר ביקש באמצעותה גם להצביע על מקורות בדידותו המטאפיזית וגם להתוות את הדרכים להיחלץ ממנה, בין השאר באמצעות כתיבתו עליה.

כתיבתו של שולץ נובעת ממעמקי השאל האיש והשימון הקיומי ומבקשת להקים מחדש את גן עדן האבוד לכל האנושות. במכתבו של שולץ אל ידידתו הנאמנה רומנה הלפרן הוא כותב: "אז עוד ידעתי לכתוב מכתבים יפים מאוד. מן המכתבים שלי נוצרו בהדרגה חנויות קינמון". עולה מכאן שמי שרוצה לפענח את יצירתו של שולץ ואת מסתריה ומבוכותיה, חזקה עליו שיתבונן ויקרא בעיון את מכתביו המקובצים כאן.

למרות התלונות הרבות המשורבטות במכתבים ניכר ששולץ היה אוהב חיים. שולץ חש היטב בניגוד החריף בין ההוראה בבית הספר התיכון המקומי לבין הצורך שלו בביטוי יצירתי. כמו ציפור שיר יפה בכלוב נחבטה נפשו בין שני העולמות, אך צימאונה לחופש הביטוי והקיום היה לבסוף על העליונה כפי שמוכיחים גם מכתביו, רשימותיו וציוריו המובאים בקובץ זה. למרות מותו השרירותי והמקרי הוא חי עדיין בלבבות קוראיו ומשמש להם דוגמה לאיש "חופשי ברוח" המעורר בנו פליאה ויראת כבוד עמוקה.

שולץ לא הסתפק רק בחיבור יצירות ספרותיות אלמותיות שזיכו אותו – שנים אחרי הירצחו – בהכרה בינלאומית, וגם לא הסתפק בציוריו המרהיבים, אלא גם הצטיין בתחום ביקורת הספרות. מי שמבקש להתעמק בנבכי יצירתו צריך לקרוא אפוא גם את הביקורת

שכתב. רשימות אלה כונסו בספר רק לאחרונה. במהדורה העברית הנוכחית בחרנו לכנס כמה מן הרשימות הידועות ביותר שלו, ובעיקר הרשימות שיש להן זיקה ישירה למכתבים. יש והן מאירות עוד פן במכתביו.

בקריאתן מתגלה שולץ כמבקר נוקב, קשוב ורגיש. לעתים קרובות רשימותיו הביקורתיות אינן מדברות רק על אודות היצירות המבוקרות על ידיו, אלא גם משקפות את אישיותו של הכותב אותן. בהן חושף שולץ, לרוב בלא-מודע, את אותיותיה הסמויות יותר של אישיותו. הרי הוא עצמו טען, באחד מן הטקסטים שלו, כי הוא כותב "כמו צאצא של אותה ארץ הרוחות", שבה צמחו גם הוא וגם המבוקרים על ידו. קטעים שלמים של רשימות אלה עוסקים בעיקר העיקרים, דהיינו בפילוסופיה הקיומית ובמשמעותם "המיתולוגית" של החיים, ובהם מתגלה שולץ גם כהוגה רוח וכפילוסוף בעל שיעור קומה.

יעקב גולומב

אל מריה קספרוביץ'

מריה קספרוביץ' (Kasprovicz, 1892–1968) – אשתו השלישית של המשורר, המחזאי ומבקר הספרות יאן קספרוביץ' (1860–1926), נציגה הבולט של "פולין הצעירה" – תנועה מודרניסטית בתחומי האמנות והספרות. מוצאה של מריה היה מרוסיה. עד סוף ימיה התגוררה בפּוֹרוֹנִין (Poronin) שליד עיירת הנופש זקופנה. הבית היה למוזיאון על שם בעלה המשורר.

[9]

גבירתי הנכבדה מאוד!

נאלצתי להקדים את שובי מזקופנה, ועזבתי בצער על שלא ניתן לי להבין עמוק יותר את ההבנה שהחלה להירקם בינינו באופן מסקרן כל כך. לא נאמר כמעט דבר מן הדברים המהותיים, אלה המבקשים להיאמר. למשל זה, שבניגוד לציפיותי – עולה רגל לביתו של יאן קספרוביץ' – לא מצאתי ב"וילה הַרְנָדָה" אווירה של היסטוריה, נכבדה אך כבדה, לא נשביתי בפאר עדייָה של בעלת האחוזה – לא, לא אלה יצרו את קסם המקום. בצל העבר פרחו שם חיים עצמאיים, מהפכניים, חיים שההיסטוריה לא כבלה אותם...

או זה שבתוך השיחות נבטו עיקרי סוגיה כלשהי ולא היה להם סיפק להתפתח ולהבשיל. אבל די היה בהם כדי לתפוס את התמצית, לחוש במבנה המחשבה, להסתקרן לגבי חומרי טווייתה.

דיברת, גבירתי, על חוכמת הפְּנִים.

תפיסה זו של הדברים נוצרה מן הסתם בתוכי משכבר, ולכן הייתה מוכנה לזנק ולקבל את ניסוחייך. ברצון רב הייתי מעמת אותם במלואם אתך כדי לחוש עד כמה מרחיקת לכת ההתאמה הזאת בינינו. כאשר המשכתי אחר כך לפתח את התפיסה הזאת, חשבתי שזה שהמציא את "האדם", את הפסל היווני, את הַרְמס, היה גאון השקר. עצם המילה

[24]

"אדם" היא פיקציה גאונית המסתירה במסך שקרי יפהפה ומנחם את התהומות והעולמות, את היקומים ללא מוצא המרכיבים את האינדיווידואל.⁴²

אין אדם – יש רק דרכי קיום ריבוניות ורחוקות זו מזו מרחק אינסופי; הן אינן מתכנסות לשום נוסחה אחידה ואין להן שום מכנה משותף. הקפיצה מאדם לאדם גדולה יותר מאשר הקפיצה מן החרק אל המשוכלל בבעלי החוליות. כשאנו עוברים בין פְּנים לפְּנים, עלינו לשנות את הגישה מן היסוד ולבנות אותה מחדש; עלינו להחליף את כל אמות המידה ואת כל ההנחות המוקדמות. שום דבר מן הקטגוריות שהתאימו לאדם אחד לא יועיל כשנתייצב מול זולתו.

גבירת, הגדרת את האינדיווידואליות כאיתני טבע... אני הייתי אומר: פילוסופיות, מערכות, תוכניות של העולם, מרשמים לבניית עולם... אלה רכיבי האדם.

על פי כל אחד מן המרשמים האלה אפשר היה לברוא עולם מלא. כאשר אני ניגש לאדם חדש, כל ניסיוני עד אותו רגע, כל הציפיות, כל הטקטיקות שנבנו מראש, כל אלה אינן יעילות עוד. ביני לבין כל אדם חדש מתחיל העולם מבראשית, כאילו שום דבר עוד לא נקבע ולא הוחלט.

כמה תמימה וחסרת מעוף היא תורת הפרצופים האקדמית, זו הרואה בהבעות-פנים משקע, מצבור של תנועות פנים רבות מאוד, התכווצויות של שרירים.

כאילו היה צריך לרקוע מבע לפְּנים, כמו היה זה משהו שונה מאשר ההבעה בתמציתה, הביטוי, האמירה החודרת, הקריצה התובענית לכושר הניחוש שלנו. מפליא ממש שהדברים האלה אילמים, חסרי מילים, בקושי ממלמלים ללא פשר ברור. להלביש מבע פנים במילים, לבטאו כולו, למצות את העולם הגלום בו – זה הדבר שמושך אותי: פני אדם נקודת פתיחה לרומן! האם אני צועד עדיין על קרקע התפיסה שלך, גבירתי?

42 כאן מהדהדים הפרקים הראשונים מחיבורו הראשון והמשפיע של ניטשה הולדתה של הטרגדיה, שבהם מדובר על "הנחמה האפולונית" שבאמנות המפתה לחיים: אפולו מכסה ב"צעיף" האמנותי והיפה את "הזוועות הדיוניסיות".

סלחי נא לי שהרשיתי לעצמי להטרידך במכתבי זה: הגזע הנטוש
הזה של השיחה מיאן להירגע, ורצה להצמיח ענפים ולחיות...

ברגשי כבוד עמוקים,

ברונו שולץ

דרוהוביץ', 25 בינואר 1934

פלוריאנסקה 10